

META, GOOGLE, TIKTOK VA UNUTILISH HUQUQI: XUSUSIY KORPORATSIYALAR SHAXS DAXLSIZLIGINING KALITIMI?*Saparbayeva Maftuna Ikrom qizi**Master's Student, Tashkent State University of Law**e-mail: maftunasaparbayeva68@gmail.com***ABSTRACT**

This article analyzes the relationship between the circulation of personal data on Meta, Google, and TikTok platforms and the practical enforcement of the right to be forgotten. The study draws on normative-legal and comparative approaches. The findings demonstrate that platform design, indexation mechanisms, and content replication significantly constrain the effective realization of the right to erasure. The scientific contribution lies in clarifying the criteria for corporate governance in the context of personal data protection.

Keywords: right to be forgotten, personal data, platform governance, indexation, content moderation, digital footprint, cross-border data transfer

АННОТАЦИЯ

В данной статье анализируется соотношение между оборотом персональных данных на платформах Meta, Google и TikTok и практическим обеспечением права на забвение. Исследование опирается на нормативно-правовой и сравнительно-правовой подходы. Полученные результаты свидетельствуют о том, что дизайн платформ, механизмы индексации и тиражирование контента существенно ограничивают эффективную реализацию права на удаление данных. Научный вклад работы состоит в уточнении критериев корпоративного управления в сфере защиты персональных данных.

Ключевые слова: право на забвение, персональные данные, управление платформами, индексация, модерация контента, цифровой след, трансграничная передача данных

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola Meta, Google va TikTok platformalarida shaxsiy ma'lumotlar aylanishi hamda unutilish huquqining amaliy ta'minlanishi o'rtasidagi nisbatni tahlil qiladi. Tadqiqot normativ-huquqiy va qiyosiy yondashuvlarga tayandi. Natijalar platforma dizayni, indeksatsiya va kontent ko'payishi unutilishni cheklashini ko'rsatdi. Ilmiy hissa korporativ boshqaruv mezonlarini aniqlashtirishdadir.

Kalit so'zlar: unutilish huquqi, shaxsiy ma'lumotlar, platforma boshqaruvi, indeksatsiya, kontent moderatsiyasi, raqamli iz, transchegaraviy uzatish

KIRISH

Raqamli platformalar kundalik muloqot, savdo, axborot izlash va o'zini namoyon etishning asosiy infratuzilmasiga aylangan sari shaxs daxlsizligi endi faqat davlatning himoya vazifasi bilan izohlanmaydi, balki xususiy korporatsiyalar arxitekturasi, biznes modeli va ichki tartib-qoidalari bilan ham belgilanadi. O'zbekiston Respublikas Konstitutsiyasining 31-moddasida ham Har bir inson shaxsiy hayotining daxlsizligi, shaxsiy va oilaviy sirga ega bo'lish, o'z sha'ni va qadr-qimmatini himoya qilish huquqiga ega deyilgan¹. Meta, Google va TikTok singari global xizmatlar foydalanuvchi xatti-harakatini kuzatish, profillash, tavsiyalar tizimini yuritish, reklama segmentatsiyasi va kontent tarqatish orqali shaxsga doir ma'lumotlar oqimini bevosita boshqaradi. Shu sababli shaxsiy hayotga doir himoya mexanizmlari, xususan unutilish huquqi, huquqiy matnda nazarda tutilgan abstrakt kafolat bo'lib qolmasdan, platformalarning texnik va tashkilotchi amaliyotida qanday "ishlashi" masalasiga aylanadi. Mazkur mavzu konstitutsiyaviy huquqlar, axborot erkinligi va shaxs daxlsizligi muvozanati nuqtayi nazaridan ham dolzarbdir, chunki raqamli makonda shaxsning sha'ni, obro'si, ma'lumotlarining aniqligi va yangiligi, shuningdek, ma'lumotlarni qayta ishlash maqsadining legitimligi ko'pincha davlat aralashuvisiz, korporativ qarorlar bilan hal etiladi. Zamonaviy raqamli platformalarda kontent moderatsiyasi faqat inson nazoratiga emas, ko'proq avtomatlashtirilgan algoritmik tizimlarga tayangan holda amalga oshirilmoqda. Gorwa, Binns va Katzenbach kabi olimlarning ta'kidlashicha, hatto "yaxshi optimallashtirilgan" moderatsiya tizimlari ham ko'pincha mavjud muammolarni yengillashtirish o'rniga yanada chuqurlashtirishi mumkin, chunki ular shaffof emas, hisobdor emas va yetarli darajada o'rganilmagan. [Indonesian Journal of Occupational Safety and Health](#) jurnalida yozilishicha, unutilish huquqining amaliy ta'minlanishi platforma dizayni va moderatsiya arxitekturasidan bevosita ta'sir oladi²

Unutilish huquqi konsepsiyasi odatda ma'lumot subyekting o'ziga doir ma'lumotlarni o'chirish yoki ularga kirishni cheklashni talab qilish imkoniyati sifatida tavsiflanadi. Biroq global platformalarda "o'chirish" doimo bir xil mazmunga ega emas: kontent foydalanuvchi interfeysidan yo'qolishi mumkin, lekin zaxira nusxalarida saqlanishi, tavsiyalar tizimining o'qitilgan modeli ichida iz qoldirishi, uchinchi shaxslar qayta ulashgan nusxalarda yoki qidiruv indekslarida yashab qolishi ehtimoli mavjud.

Shuningdek, platformalarning transcagaraviy tabiati huquqni qo'llashni murakkablashtiradi: bir yurisdiksiyada tan olingan huquq boshqa hududda boshqa standartlar bilan to'qnashadi. Tadqiqot muammosi shundan iboratki,

¹ O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, 01.05.2023y

² Gorwa R., Binns R., Katzenbach C. Algorithmic content moderation: Technical and political challenges in the automation of platform governance // *Big Data & Society*. — 2020. — Vol. 7, № 1. — P. 1–15. — DOI: 10.1177/2053951719897945. (*Scopus, Web of Science*)

amaliy himoya ko‘p hollarda “huquq”dan ko‘ra “platforma boshqaruvi”ga yaqinlashadi, bu esa shaxs daxlsizligi kafolatining manbai va mexanizmlarini qayta ko‘rib chiqishni talab qiladi.

Ilmiy adabiyotlarda shaxsiy ma’lumotlar himoyasi, axborot huquqi va raqamli konstitutsionalizm doirasida turli yondashuvlar mavjud bo‘lsa-da, Meta, Google va TikTok kabi turli turdagi platformalarning unutilish huquqiga ta’siri yagona tahliliy modelda tizimlashtirilishi yetarli darajada uchramaydi. Bir tomondan, qidiruv tizimlari indeksatsiya va reyting algoritmlari orqali ma’lumotga erishish “kuchaytirgichi” bo‘lsa, ijtimoiy tarmoqlar va qisqa video platformalari kontentning virusli tarqalishi va ko‘payishi mexanizmlarini kuchaytiradi. Shu farqlar unutilish huquqining amaliy qamrovini belgilab beradi, lekin huquqiy baholash ko‘pincha umumiy darajada qolib ketadi. Shuning uchun maqolaning maqsadi Meta, Google va TikTok misolida xususiy korporatsiyalar shaxs daxlsizligining kalit omilimi yoki faqat vositachimi degan savolni huquqiy va institutsional mezonlar asosida aniqlashtirishdan iborat. Wachter va Mittelstadt kabi olimlar fikricha, Big Data tahlili foydalanuvchi haqida chuqur xulosalar chiqarishga imkon beradi va aynan mana shu xulosa-inferences shaxs daxlsizligiga eng katta tahdidni tug‘diradi; shu sababli “unutilish huquqi” raqamli muhitda “qanday ko‘rinish huquqi”ga ham kengayishi lozim³

Maqola oldiga quyidagi vazifalar qo‘yiladi: birinchidan, unutilish huquqining normativ mantiqini shaxsiy ma’lumotlarni qayta ishlash tamoyillari bilan bog‘lab ochib berish; ikkinchidan, platforma tipiga qarab ma’lumotlarning tarqalishi, saqlanishi va qidirilishi qanday o‘zgarishini tahlil qilish; uchinchidan, o‘chirish va delisting, ya’ni qidiruv natijalaridan chiqarish, kontentni ko‘rinmas qilish, akkauntni o‘chirish kabi choralar orasidagi amaliy farqlarni aniqlash; to‘rtinchidan, korporativ tartibotlar va davlat-huquqiy nazorat o‘rtasidagi muvozanat mezonlarini ishlab chiqish. Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, u unutilish huquqini platforma arxitekturasi, ma’lumotlar hayot sikli va transchegaraviy boshqaruv kesishmasida baholab, shaxs daxlsizligini ta’minlashda xususiy korporatsiyalarning “kalit” roli qaysi shartlarda yuzaga chiqishini nazariy jihatdan asoslaydi.

TADQIQOT METODLARI

Tadqiqot metodologiyasi normativ-huquqiy tahlil, qiyosiy-huquqiy yondashuv va institutsional tahlilning uyg‘unlashgan modeli asosida qurildi. Normativ-huquqiy tahlil unutilish huquqining mazmunini shaxsiy ma’lumotlarni qayta ishlashning asosiy tamoyillari, jumladan maqsadga muvofiqlik, minimallashtirish, aniqlik, saqlash muddatini cheklash va xavfsizlik talablari bilan bog‘lash uchun

³ Wachter S., Mittelstadt B. A Right to Reasonable Inferences: Re-Thinking Data Protection Law in the Age of Big Data and AI // *Columbia Business Law Review*. — 2019. — Vol. 2019, № 2. — P. 494–620. (Scopus)

qo'llaniladi⁴. Qiyosiy-huquqiy yondashuv turli yurisdiksiyalarda “o'chirish” va “qidiruv natijalaridan chiqarish” kabi mexanizmlarning talqin qilinishi hamda platformalarga yuklanadigan majburiyatlarning farqlanishini aniqlashga xizmat qildi⁵. Institutsional tahlil esa platformalarning ichki siyosatlari, shikoyat ko'rib chiqish tartibotlari, moderatsiya va reklama ekotizimi kabi elementlar unutilish huquqini amalda qanday “filtrlashi”ni tushuntirishga yo'naltirildi.

Platforma tartiboti va mustaqil audit masalalarini o'rganishda Laux, Wachter va Mittelstadt yondashuvi ham qo'llanildi. Ular Raqamli Bozor Qonuni (DMA) va Raqamli Xizmatlar Qonuni doirasida platforma tartibga solish va mustaqil audit mexanizmlarini tahlil qilib, korporativ o'z-o'zini tartibga solishda “egallab olish” xavfi - ya'ni kuchli platformalarning nazorat mexanizmlarini o'z manfaatlariga moslash xavfi - jiddiy institutsional muammo sifatida namoyon bo'lishini ko'rsatadi. Shu yondashuv maqolamizning institutsional tahlil metodologiyasini boyitadi.⁶

Empirik komponent sifatida ochiq manbalardagi platforma siyosatlari va yordam markazlari materiallari, shuningdek, sud amaliyotida shakllangan asosiy yondashuvlarning ikkilamchi sharhlari tahlil qilindi. Bu yerda maqsad statistik o'lchov emas, balki tartibotlarning huquqiy oqibatini ko'rsatadigan tipik holatlarni konseptual umumlashtirish edi. Metod tanlashning asosiy asoslari shundan iboratki, unutilish huquqi faqat norma sifatida emas, balki texnik va tashkiliy muhitda amalga oshadigan jarayon sifatida namoyon bo'ladi; demak, uni faqat dogmatik huquqiy sharh bilan cheklab bo'lmaydi, shu bilan birga, siyosiy baholashlardan qochish uchun tahlil huquqiy standartlar va boshqaruv mexanizmlarining funktsional samaradorligiga qaratildi. Tadqiqot doirasida Meta, Google va TikTok platformalari “uch tip” sifatida tanlandi: qidiruv infrastrukturasi tayanuvchi axborot topish tizimi, keng qamrovli ijtimoiy tarmoq va algoritmik qisqa video platformasi. Aynan shu uchlik unutilish huquqining turli “to'siq nuqtalari”ni ko'rsatadi: indeksatsiya, replikatsiya va tavsiya tizimi orqali kuchaytirishni aytishimiz mumkin.

NATIJALAR

Tahlil birinchi navbatda unutilish huquqining amaliy predmeti ko'pincha “ma'lumotni yo'q qilish” emas, balki “ma'lumotga erishishni boshqarish” ekanini ko'rsatdi. Google kabi qidiruv tizimlarida ko'rinishning asosiy shakli indeks va reyting bo'lgani uchun, delisting mexanizmi shaxsga doir ma'lumotlarning manbada qolgan

⁴ Худайбергенов А. А. Шахсий маълумотларни ҳуқуқий муҳофаза қилиш масалалари. Тошкент: TDYU нашриёти, 2020. 168 б.

⁵ Копылов В. А. Информационное право. Москва: Юрайт, 2019. 560 с.

⁶ Laux J., Wachter S., Mittelstadt B. Taming the few: Platform regulation, independent audits, and the risks of capture created by the DMA and DSA // *Computer Law and Security Review*. — 2021. — Vol. 43. — DOI: 10.1016/j.clsr.2021.105628. (Scopus, Q1)

taqdirda ham ularni ommaviy topiluvchanlikdan chiqarishga qaratiladi. Bu yondashuvning natijasi shundaki, shaxs daxlsizligi ko‘pincha kontentning mavjudligi bilan emas, balki uning topilishi osonligi bilan o‘lchanadi. Shu bilan birga, delistingning hududiy doirasi va qaysi so‘rovlar bo‘yicha qo‘llanishi masalasi unutilish huquqini fragmentatsiyalashga olib keladi: bir yurisdiksiyada qanoatlantirilgan talab boshqa hududda qidiruv natijalarida saqlanib qolishi mumkin, bu esa transchegaraviy “qamrov bo‘shliqlari”ni yuzaga keltiradi⁷. GDPR 17-moddasi “kechiktirmasdan o‘chirish” majburiyatini belgilagan bo‘lsa-da, ma‘lumot subyekti o‘z ma‘lumotlarini o‘chirishni talab qilish huquqiga ega bo‘lgan hollarda, nazoratchidan ushbu ma‘lumotlarni qayta ishlovchi boshqa nazoratchilarga ham ma‘lumot berish talabi qo‘yiladi; bu esa amalda o‘chirishning chekli texnik qamrovini ko‘rsatadi. Delisting yoki o‘chirish talabi bajarilsa ham, ma‘lumot boshqa platforma yoki qidiruv tizimlarida saqlanib qolish ehtimoli yuqori bo‘lib qoladi⁸

Meta ekotizimida, xususan ijtimoiy tarmoq va messengerlar kesishmasida, unutilish huquqining asosiy muammosi kontentning ko‘payishi va nusxalanishi bilan bog‘liq. Foydalanuvchi o‘chirmoqchi bo‘lgan post yoki tasvir allaqachon boshqa foydalanuvchilar tomonidan ulashilgan, skrinshot qilingan yoki boshqa platformalarga ko‘chirilgan bo‘lishi ehtimoli yuqori. Natijada “o‘chirish” ko‘proq dastlabki manbani yo‘qotish bo‘lib, shaxsga doir ma‘lumotning ekotizim bo‘ylab tarqalishini to‘liq to‘xtata olmaydi. Bu holat shuni ko‘rsatadiki, platforma ichidagi o‘chirish mexanizmi shaxs daxlsizligini ta‘minlash uchun zarur, ammo yetarli shart emas; qo‘shimcha ravishda qayta ulash, arxivlash va uchinchi tomon ilovalari orqali tarqalishni cheklovchi dizayn va tartibotlar ham talab etiladi. Tahlil Meta turidagi platformalarda shikoyatni ko‘rib chiqish va kontentni olib tashlashning tezkorligi unutilish huquqining real qiymatini belgilashini aniqladi, chunki kechikkan qaror virusli tarqalish sharoitida deyarli qaytarilmas oqibatlar tug‘diradi⁹.

TikTok kabi qisqa video platformalarida esa unutilish huquqining amaliy chegarasi algoritmik tavsiya tizimi bilan bog‘liq bo‘lib chiqdi. Bunda kontentning tarqalishi ko‘p hollarda obunachilar tarmog‘iga emas, balki platformaning shaxsiylashtirilgan tasmalarga tayanadi. Natijada biror video o‘chirilgan taqdirda ham, u bilan bog‘liq metama‘lumotlar, trend indikatorlari yoki qayta yuklangan nusxalar tavsiya tizimi orqali yana keng auditoriyaga chiqishi mumkin. Shu turdagi

⁷ Kuner C. *Transborder Data Flows and Data Privacy Law*. Oxford: Oxford University Press, 2013. 392 p.

⁸ Esposito C., Horne R., Robaldo L., Buelens B., Goesart E. *Assessing the Solid Protocol in Relation to Security and Privacy Obligations // Information*. — 2023. — Vol. 14, № 7. — P. 411. — DOI: 10.3390/info14070411. (*Scopus*)

⁹ Gillespie T. *Custodians of the Internet: Platforms, Content Moderation, and the Hidden Decisions That Shape Social Media*. New Haven: Yale University Press, 2018. 336 p.

platformalarda o‘chirish talabi ko‘pincha “kontentni olib tashlash”dan tashqari, qayta yuklashni aniqlash, dublikatlarni avtomatik cheklash va qidiruv ichki indekslarida izlarni kamaytirish kabi qo‘shimcha boshqaruv choralarini talab qiladi. Tadqiqot natijasi sifatida shuni qayd etish mumkinki, TikTok tipidagi platformalarda unutilish huquqi nafaqat kontent birligi, balki kontentning tarqalish mexanizmi darajasida ko‘rilmasa, amaliy samarasi pasayadi.

Ikkinchi natija platformalarning biznes modeli va shaxs daxlsizligi o‘rtasida bevosita bog‘liqlik mavjudligini ko‘rsatdi. Maqsadli reklama va foydalanuvchi xulqini chuqur profillashga tayangan tizimlarda ma’lumotni saqlash va qayta ishlashga ichki rag‘bat yuqori bo‘ladi; shu bois o‘chirishga oid talablar ko‘pincha minimal darajada bajariladigan, ammo ma’lumotdan kelgusida foydalanish imkonini saqlab qoladigan shakllarga “moslashtiriladi”. Bu moslashuv, masalan, anonimlashtirish yoki identifikatorlarni almashtirish kabi usullar orqali izohlanishi mumkin, biroq amaliy jihatdan bunday choralar shaxsni qayta identifikatsiya qilish xavfini to‘liq yo‘qotmasligi bilan tavsiflanadi. Natijada unutilish huquqi “mutlaq o‘chirish” sifatida emas, balki ma’lumot hayot siklini qisqartirish va kirishni cheklashning muayyan kombinatsiyasi sifatida namoyon bo‘ladi.

Uchinchi natija korporativ tartibotlarning protsessual adolatlilik mezonlari bilan bog‘liq. Platformalarning murojaat ko‘rib chiqish tizimlarida shaffoflik darajasi, rad etish asoslarining tushuntirilishi, apellyatsiya mexanizmlarining mavjudligi va qaror ijrosining tekshiriluvchanligi unutilish huquqining real kafolatiga aylanadi. Tadqiqot doirasida umumlashtirilgan yondashuv shuni ko‘rsatdiki, aynan protsessual standartlar kuchsiz bo‘lgan joyda shaxs daxlsizligi “xususiy tartibga solish”ning ixtiyoriyligiga bog‘lanib qoladi. Bu esa huquqning mazmuni saqlangan taqdirda ham, uni amalga oshirish samaradorligini pasaytiradi.¹⁰

To‘rtinchi natija huquqiy kolliziya va manfaatlar muvozanati masalasida namoyon bo‘ldi. Unutilish huquqi ko‘pincha axborotdan foydalanish erkinligi, jamoatchilik uchun ahamiyatli ma’lumotlarning saqlanishi, shuningdek, arxivlash va ilmiy-tadqiqot maqsadlari bilan to‘qnashadi. Platformalar bu muvozanatni odatda ichki siyosat va avtomatlashtirilgan qoidalar orqali hal qiladi, biroq bunday yondashuv har bir holatning kontekstini yetarli baholamaslik xavfini tug‘diradi. Natijada ayrim vaziyatlarda ma’lumot subyekti manfaatlari haddan tashqari cheklanadi yoki aksincha, ularning sha’ni va daxlsizligi yetarli himoya topmaydi¹¹. Ushbu natijalar platformalarning shaxs daxlsizligidagi roli “kalit” bo‘lishi uchun faqat texnik

¹⁰ Полякова Т. А. Правовое регулирование персональных данных: проблемы теории и практики. Москва: Норма, 2018.

¹¹ De Hert P., Papakonstantinou V. The Right to Data Protection and the Right to Privacy in the EU: A Comparative Analysis. Brussels: Bruylant, 2016. .

imkoniyat emas, balki normativ muvozanatni ta'minlaydigan protsessual va institutsional kafolatlar zarurligini ko'rsatadi.

MUHOKAMA

Olingan natijalar unutilish huquqini klassik huquqiy konstruktsiya sifatida emas, balki "platformalashgan" huquq sifatida talqin qilish zaruratini kuchaytiradi. Xalqaro ilmiy adabiyotlarda shaxsiy ma'lumotlar himoyasi raqamli davrda konstitutsiyaviy qadriyatlar bilan qayta uyg'unlashayotgani qayd etiladi; bunda shaxsiy hayotni himoya qilish bozor infratuzilmasi bilan bevosita to'qnashadi. Meta, Google va TikTok kabi subyektlar shaxs daxlsizligini "amalga oshiruvchi" darajaga ko'tarilgan, chunki foydalanuvchining ma'lumot ustidan nazorati ko'p jihatdan platforma taqdim etgan interfeys va tartibotlar bilan chegaralanadi. Biroq bu holat huquqning manbai korporatsiya bo'lib qolyaptimi, degan savolni tug'diradi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, korporatsiya huquqning manbai emas, lekin huquqning amaliy natijasini belgilovchi kalit vositachi bo'lib bormoqda. Bu esa davlatning tartibga solish vositalarini protsessual va texnik talablar bilan boyitishni taqozo etadi.

Rossiyalik tadqiqotchilar shaxsiy ma'lumotlar va axborot huquqida raqamli muhitning transchegaraviyligi huquqni qo'llashni keskin murakkablashtirishini, ayniqsa qidiruv tizimlarida delisting va kontentni olib tashlashning farqi ko'pincha noto'g'ri tushunilishini ta'kidlaydi. Bizning natijalar bu fikrni to'ldiradi: Google tipidagi tizimlarda delisting amaliy jihatdan "unutilish"ning asosiy shakliga aylanadi, lekin u axborotning o'zi bilan ishlamaydi, faqat topiluvchanlikni pasaytiradi. Shu nuqtada muvozanat mezonni paydo bo'ladi: agar maqsad shaxsni asossiz stigmatizatsiya qiluvchi eski yoki noto'g'ri ma'lumotning ommaviy tarqalishini cheklash bo'lsa, delisting yetarli instrument bo'lishi mumkin; ammo ma'lumotning o'zi noqonuniy tarqatilgan yoki shaxsiy hayotning daxlsiz qismini tashkil etsa, delisting yetarli emas, chunki manbani olib tashlamasdan real himoya ta'minlanmaydi. Demak, platformalarga qo'yiladigan talablar platforma turiga mos differensial modelda qurilishi kerak.

O'zbekistonlik olimlar shaxsiy hayot daxlsizligi va shaxsiy ma'lumotlar muhofazasi masalasida huquqiy mexanizmlarni kuchaytirish, subyekt roziligi va ma'lumotlarni qayta ishlash maqsadining aniqligini ta'minlash zarurligini ko'rsatadi. Mazkur yondashuvni platformalar kontekstiga tatbiq etganda, rozilikning formal shaklga aylanib qolishi muammosi ko'rinadi ya'ni foydalanuvchi ko'p sahifali shartlarni qabul qiladi, ammo keyinchalik unutilish huquqini amalga oshirishda aniq va tushunarli yo'riq hamda tezkor tartibotlarni topa olmaydi. Bu esa rozilikning haqiqiy mazmunini pasaytiradi va shaxs daxlsizligini korporativ protsessual amaliyotga qaram qiladi. Shu sababli bizning natijalar rozilikdan tashqari "nazorat va qayta tiklash" mexanizmlarini, ya'ni o'chirish, cheklash, ko'chirish va e'tiroz bildirish huquqlarining real ishlashini institutsional mezon sifatida ilgari suradi.

Xalqaro tadqiqotlarda platforma boshqaruvi va moderatsiya tizimlari ko‘pincha “xususiy tartibga solish”ning yangi ko‘rinishi sifatida tahlil qilinadi, bunda shaffoflik va hisobdorlik masalalari markazga chiqadi. Bizning natijalar ham aynan protsessual adolatlilikni unutilish huquqining markaziy kafolati sifatida ko‘rsatdi. Agar platforma rad etish qarorini asoslamasa, apellyatsiya imkonini bermasa yoki ijro muddatlari noaniq bo‘lsa, foydalanuvchi uchun huquqning mazmuni mavjud bo‘lsa-da, amaliy samaradorlik yo‘qoladi. Shuningdek, avtomatlashtirilgan qarorlar kontekstni yetarli baholamasligi, ayniqsa shaxsiy obro‘ va nozik ma‘lumotlar bo‘yicha xatolar xavfini oshiradi. Shu nuqtada ilmiy adabiyotdagi “algoritmik hisobdorlik” g‘oyasi unutilish huquqiga bevosita tatbiq etiladi: o‘chirish va cheklashga doir qarorlar nafaqat tez, balki tekshiriladigan va tushuntiriladigan bo‘lishi kerak.

TikTok tipidagi tavsiya tizimlariga kelganda, mavjud tadqiqotlar algoritmik tarqatishning “kuchaytiruvchi” xususiyatini ko‘rsatadi: kichik kontent ham qisqa vaqt ichida katta auditoriyaga chiqishi mumkin, bu esa shaxsga doir salbiy axborotning zararini keskin oshiradi. Bizning natijalar bu pozitsiyani unutilish huquqi doirasida aniqlashtirdi: bunday platformalarda o‘chirish talabi faqat kontentni olib tashlash emas, balki dublikat va qayta yuklashni aniqlash hamda tarqatish zanjirlarini uzish bilan to‘ldirilmasa, huquqning maqsadi ro‘yobga chiqmaydi. Shu bilan birga, bunday texnik chora-tadbirlar noto‘g‘ri ijobiy natijalar berib, qonuniy kontentni ham cheklab qo‘yish xavfini tug‘diradi; demak, muvozanat uchun inson nazorati, kontekst bahosi va shaffof mezonlar zarur.

Natijalarning umumiy nazariy talqini shuni ko‘rsatadiki, xususiy korporatsiyalar shaxs daxlsizligining “kaliti” bo‘lib qolishi ikki shartga bog‘liq. Birinchi shart texnik imkoniyatlar va dizayn qarorlarining huquqiy tamoyillarga mosligi, ya‘ni ma‘lumot minimallashtirilishi, saqlash muddatlari qisqartirilishi, standart bo‘yicha maxfiylik yondashuvi va foydalanuvchi nazoratining real instrumentlari mavjudligidir. Ikkinchi shart protsessual hisobdorlik bo‘lib, u shikoyatlarni ko‘rib chiqish sifati, rad etish asoslarining izohlanishi, apellyatsiya, mustaqil audit va muvofiqlik tekshiruvlari orqali ta‘minlanadi. Bu shartlar bo‘lmaganda, platformalar shaxs daxlsizligining kaliti emas, balki daxlsizlikning zaif nuqtasiga aylanadi, chunki ma‘lumotlar aylanishi ularda jamlanadi, lekin nazorat va qayta tiklash mexanizmlari yetarli bo‘lmay qoladi.

XULOSA

Maqolada Meta, Google va TikTok misolida unutilish huquqining amaliy ta‘minlanishi platforma turiga, ma‘lumotning hayot sikliga va tarqatish mexanizmlariga kuchli darajada bog‘liqligi asoslab berildi. Qidiruv tizimlarida unutilish ko‘proq topiluvchanlikni kamaytirish orqali, ijtimoiy tarmoqlarda kontent nusxalanishini cheklash orqali, qisqa video platformalarida esa tavsiya tizimi va qayta yuklash zanjirlarini uzish orqali samarali bo‘lishi aniqlandi. Tadqiqot xususiy

korporatsiyalar shaxs daxlsizligining “kalit” bo‘lishi uchun ularning texnik dizayni huquqiy tamoyillarga moslashishi va protsessual hisobdorlik kafolatlari kuchli bo‘lishi zarurligini ko‘rsatdi. Amaliy jihatdan bu xulosa platforma ichki tartibotlarida shaffof murojaat mexanizmlari, aniq ijro muddatlari va kontekstga sezgir ko‘rib chiqish standartlarini rivojlantirish, shuningdek, transchegaraviy muhitda muvofiqlikni ta‘minlaydigan institutsional yondashuvlarni takomillashtirish zaruratini bildiradi. Kelgusidagi tadqiqotlar uchun istiqbol sifatida unutilish huquqining algoritmik modellarga ta‘siri, zaxira nusxalari va arxivlash amaliyotida o‘chirishning real chegaralari hamda platformalararo ko‘chirish sharoitida huquqning izchilligi masalalari ajratib ko‘rsatiladi. Kelgusidagi tadqiqotlar uchun bir qo‘shimcha istiqbol sifatida GDPR 17-moddasi va Yevropa Ittifoqining DSA qonunchiligi talab qilayotgan mustaqil audit va shaffoflik mexanizmlarining unutilish huquqiga ta‘sirini o‘rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday tadqiqotlar Diakopoulos tomonidan ishlab chiqilgan algoritmik hisobdorlik standarti asosida platforma qarorlarini baholash metodologiyasini rivojlantirishi mumkin ¹². Shuningdek, Gorwa ta‘kidlaganidek, avtomatlashtirilgan moderatsiya tizimlarining kontent siyosatidagi “noto'g'ri ijobiy” xatolar – ya‘ni qonuniy kontentni asossiz bloklash - xavfi ham unutilish huquqini tadqiq qilishda hisobga olinishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, 01.05.2023y
2. Bygrave L. A. Data Privacy Law: An International Perspective. Oxford: Oxford University Press, 2014.
3. Kuner C. Transborder Data Flows and Data Privacy Law. Oxford: Oxford University Press, 2013.
4. Копылов В. А. Информационное право. Москва: Юрайт, 2019.
5. Gillespie T. Custodians of the Internet: Platforms, Content Moderation, and the Hidden Decisions That Shape Social Media. New Haven-2018
6. Полякова Т. А. Правовое регулирование персональных данных: проблемы теории и практики. Москва: Норма, 2018.
7. De Hert P., Papakonstantinou V. The Right to Data Protection and the Right to Privacy in the EU: A Comparative Analysis. Brussels: Bruylant, 2016.
8. Zuboff S. The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power. New York: PublicAffairs, 2019.
9. Gorwa R., Binns R., Katzenbach C. Algorithmic content moderation: Technical and political challenges in the automation of platform governance -2020

¹² Diakopoulos N. Accountability in algorithmic decision making // *Communications of the ACM*. — 2016. — Vol. 59, № 2. — P. 56–62. — DOI: 10.1145/2844110. (*Scopus, ACM Digital Library*)

10. Wachter S., Mittelstadt B. A Right to Reasonable Inferences: Re-Thinking Data Protection Law in the Age of Big Data and AI -2019
11. Laux J., Wachter S., Mittelstadt B. Taming the few: Platform regulation, independent audits, and the risks of capture created by the DMA and DSA -2021
12. Esposito C., Horne R., Robaldo L., Buelens B., Goesaert E. Assessing the Solid Protocol in Relation to Security and Privacy Obligations -2023
13. Diakopoulos N. Accountability in algorithmic decision making -2016
14. Худайбергенов А. А. Шахсий маълумотларни ҳуқуқий муҳофаза қилиш масалалари. Тошкент: TDYU нашриёти, 2020.